

УДК 711.3:316.334.55

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Я. Фамуляк, в.о. доцента

ORCID ID: 0000-0002-3486-1576

Львівський національний аграрний університет

<https://doi.org/10.31734/architecture2019.20.066>

Фамуляк Я. Соціально-економічні процеси та їх вплив на просторовий розвиток селищ міського типу в сучасних умовах

Розглянуто основні проблеми нової регіональної політики щодо територіального розвитку селищ міського типу, питання ведення пошуку нових шляхів удосконалення просторової організації поселень.

Проаналізовано наукові дослідження, концепції та теорії в питаннях просторової організації селищ і малих містечок України через містобудівну науку, а також принципи теоретико-методологічних підходів до просторової організації містобудівельних систем на сучасному етапі розбудови держави і розвитку сільської поселенської мережі у світлі виконання соціально-економічних програм розвитку територіальних громад.

Містобудівна діяльність та просторова організація міського простору сьогодні в Україні відбуваються за умов становлення ринкової економіки: економічних обмежень, невизначеності форм власності на нерухомість, слабкості територіального управління.

Соціально-економічна спрямованість під час розпланування території поселень враховує соціальне розшарування населення і забезпечує поділ житла на приватне і соціально-доступне, регламентоване, та диференціацію його за рівнем комфорту.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному вивченні організації та вирішенні принципів архітектурно-просторової організації сільських поселень у світлі соціально-економічних процесів на сучасному етапі розбудови держави.

Встановлено основні причини, що перешкоджають забезпеченню збалансованого розвитку селищ міського типу. Дослідження зазначених складних проблем актуальні для подальшого розвитку українських міст, містечок та сільських поселень, зокрема поселень, які історично набули певного просторового ладу і зберегли історико-культурну спадщину.

Ключові слова: містобудівельна наука, соціально-економічні процеси, урбанізація, просторова організація, регіональне планування, розселення, селище міського типу.

Famuliak Ya. Social-economic processes and their influence on spatial development of urban-type settlements under modern conditions

The article considers main problems of the new regional policy concerning the territorial development of urban-type settlements, and the question of search for new ways of improvement of the spatial organization of settlements

The author of the work analyzes scientific researches, concepts and theories of the spatial organization of settlements and small towns of Ukraine through urban development science, as well as outlines the principles of theoretical and methodological approaches to space organization of urban-planning systems at the present stage of state development and development of rural settlement network in terms of implementation of social-economic programs of the territorial communities development.

Nowadays, urban development and space organization of urban environment in Ukraine occur under conditions of the market economy, manifested in economic constraints, uncertainty of ownership of real estate objects, weakness of territorial administration.

The social-economic focus in development of the territory of settlements takes into account the social stratification of population, and secures division of housing into private and socially accessible, and regulated one, as well as makes its differentiation in terms of comfort.

Scientific novelty of the obtained results consists in the comprehensive study of organization and implementation of the principles of architectural and spatial organization of rural settlements in the light of social-economic processes at the present stage of the state development.

The research sets the main reasons, hindering the balanced development of urban-type settlements. The study of those complex problems is relevant for the further development of Ukrainian cities, towns and villages, in particular, settlements that have historically acquired a certain spatial structure and preserved its historical and cultural heritage.

Key words: city-planning science, socio-economic processes, urbanization, spatial organization, regional planning, resettlement, urban-type settlement.

Постановка проблеми. Низка політичних і соціально-економічних процесів у минулому згубно вплинула на стан просторового розвитку міських та сільських поселень. Містобудівна наука ХХ ст. в питаннях просторової організації суспільства запропонувала комплекс концепцій, теорій та ідей [1]. Для сьогоденної України особливе зацікавлення становлять ті, які виникли під впливом соціально-економічних процесів. Нові стосунки в суспільстві вимагають перегляду архітектурно-планувальних параметрів організації територій селищ.

Ці проблеми передусім стосуються організації територій в умовах урбанізації, зростаючої екологічної кризи, соціальних, політичних та економічних перетворень у країні [2].

Система сільського розселення формується під впливом багатьох чинників, зокрема демографічної ситуації в сільській місцевості й територіально-виробничій організації сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наявні роботи і наукові дослідження можна уявно розділити на три групи: ті, що формують загальнонаукову методологію на сучасні концепції стратегічного планування; дослідження, що розкривають теоретико-методологічні підходи до просторової організації містобудівних систем; праці стосовно регіональної проблематики [1]. Щодо специфічних вимог до архітектурно-планувальної та просторової організації поселень різного функціонального призначення і місця в системі розселення, то їх розкрито у працях М. Габреля, М. Дьоміна, І. Фоміна, Ю. Білоконь, Г. Петришин, Б. Посацького та ін. Особливе методологічне значення мають дослідження українських урбаністів Миколи Дьоміна, Володимира Нудельмана, Генріха Фільварова, Ігоря Фоміна. Окремі аспекти цієї проблеми досліджують архітектори Ю. Криворучко, Я. Тарас, Т. Панченко, А. Рудницький, І. Русанова, Г. Шульга та ін.

Постановка завдання. Завдання нашого дослідження – проаналізувати та з'ясувати, як саме соціально-економічні процеси впливають на просторовий розвиток селищ у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Містобудівна культура формується під впливом численних факторів, головним з-поміж яких є суспільно-економічні відносини, що визначають рівень

суспільного розквіту. Певна соціальна структура населення, з одного боку, прямо впливає на планування, утворюючи відповідні принципи зонування, з іншого – різні соціальні шари формують свої естетичні ідеали.

Містобудування та регіональне планування є матеріальним вираженням державної політики. Тепер в Україні формується нове містобудівне мислення, яке необхідне для визначення пріоритетів регіонального розвитку. До них слід віднести матеріально-просторову реалізацію зовнішньої та внутрішньої державної політики [2].

Водночас на початку ХХІ ст. стає відчутним потужний вплив так званої масової культури на процеси урбанізації і формування міського простору, особливо у країнах з «перехідною економікою», де засади ринкового господарювання не набули однозначних і завершених форм [4].

Регіональні особливості демографічної ситуації формуються під дією зовнішніх та внутрішніх для країни чинників, зокрема природних умов, базового генофонду, правових, моральних та релігійних норм, адміністративно-регуляторних актів, екологічних умов проживання тощо. Основними чинниками розселення, зокрема його інтенсивності і напрямів, є соціально-економічні (розвиток та розміщення продуктивних сил тощо), природні та демографічні.

Природні фактори позначаються на процесі розселення внаслідок територіальних відмінностей природного середовища (поверхні, клімату, гідрографічної мережі, корисних копалин, якості земельних ресурсів та ін.).

Територіальні особливості розселення, крім того, залежать від інтенсивності та напрямів постійних та маятникових переміщень населення.

Розселення, як відомо, оцінюється регіональними відмінностями в густоті населення, співвідношенням чисельності міських і сільських жителів, інтенсивності зміни кількості жителів сільських і міських населених пунктів тощо.

Зазначені чинники у конкретних регіонах мають свої особливості, і загальний стан демопроектів утворює мозаїчну картину як у кількісному, так і в якісному плані. На території України чітко виділяється дія трьох чинників, що впливають на розміщення населення. Найважливішим є соціально-економічний чинник, тобто розміщення продуктивних сил, що впливає на виникнення міст і значний приплив сільського населення до них. Так, міське населення з 1913 до 2000 рр. зросло у 5,5 раза, а сільське зменшилося в 1,9 раза. Тепер в Україні 445 міст та 909 селищ міського типу. Є й

поселення, чисельність жителів яких зменшується або зростає дуже повільно. Цей процес особливо посилюється останніми роками у зв'язку з помітним скороченням зайнятості та міграції населення за кордон.

Змінюється також співвідношення між типами міських поселень містами та селищами міського типу. На сьогодні спостерігається збільшення кількості міст і зменшення селищ міського типу, що пов'язано з наданням селищам міського типу статусу міст, і з переведенням селищ міського типу в ранг сільських поселень. Ще десять років тому їх у країні було 907, 60,7% загальної кількості всіх міських поселень України, проте в них проживало тільки 13,2% загальної кількості міського населення. Зараз їх кількість дедалі зростає. Загалом селища міського типу поділяють на дрібні (від двох, та крупні, понад п'ять тис., усього 829 (91% загальної кількості їх). Найбільше селищ міського типу зосереджено у Східній (446) та Західній (327) зонах.

Частка населення у селищах міського типу за останні декілька років теж зменшилася на 1,6%, а великі міста у свою чергу, крім позитивних (високий виробничий потенціал, можливість здобути освіту, отримати медичні, культурні, комунальні послуги тощо), мають і негативні характеристики: гострі транспортні, житлові проблеми, підвищений рівень забруднення навколишнього середовища, злочинність тощо.

Згідно з даними ДБН 360-92** [3] селища міського типу належать до міських поселень з населенням менше ніж десять тисяч осіб, у яких понад 85% населення зайнято в сільському господарстві.

За своїми функціями і структурою зайнятості населення селища міського типу дуже подібні в сучасних умовах із містами, що мають менше за десять тис. жителів. Відмінності між ними найбільше стираються у регіонах з аграрно-промисловим типом освоєння. Селища, які є центрами адміністративних районів, іноді мають функціональну структуру господарства, подібнішу до міст, ніж малі міста, які таких функцій не виконують. Нерідко в селищах міського типу кількість населення, яке зайняте у несільськогосподарських галузях, є вищою, ніж в окремих малих містах. Критерії, за якими розрізняють міста і селища міського типу, не витримуються, тому малі міські поселення з кількістю жителів менше за десять тис. осіб, і селища міського типу доцільно об'єднати єдиною назвою «містечка».

В Україні мережа селищ міського типу досить щільна – майже 15 с.м.т. на кожні 10 км²

території. Мережа такого типу поселень України вирізняється значними регіональними відмінностями, що зумовлено різними умовами та чинниками її формування. Серед предметів визначення демографічних параметрів усієї мережі селищ – порівняльний аналіз їхньої щільності та географічного положення; визначення впливу селищ міського типу на інші, переважно сільські населені пункти, з урахування їхнього географічного положення, демографічного та інфраструктурного потенціалу.

На території України є 1345 міських поселень, які відрізняються за зовнішнім виглядом, розмірами, адміністративним статусом, функціями та іншими ознаками. Більшість із них становлять селища міського типу (64% міських поселень), але в них проживає 13,2% міського населення.

На 1 січня 2004 р. в Україні було 886 селищ міського типу. Їхня кількість порівняно з 1 січня 1989 р. зменшилася на 4,4%, а кількість населення в них – на 14,3%. Унаслідок наявних відмінностей у розмірі та структурі соціально-економічного потенціалу можна виділити такі міські поселення (у тому числі с.м.т.) щодо їх перспективного розвитку:

1. Міські поселення з обмеженими можливостями для розширення промислового виробництва, сприятливими умовами для розміщення підприємства соціальної сфери міжрайонного значення.
2. Міські поселення із сприятливими умовами для розвитку малих і середніх промислових підприємств, розширення сфер послуг районного значення.
3. Міські поселення із сприятливими умовами для розвитку агропромислового комплексу, створення закладів виробничої і соціальної інфраструктури районного значення.
4. Міські поселення із сприятливими можливостями для розвитку промисловості з переробки місцевої сировини – організаційно-господарські центри внутрішньорайонних систем розселення.
5. Міські поселення-рекреаційні центри.
6. Селища міського типу з необхідним першочерговим розвитком соціальної сфери.

Містобудівна діяльність, а відповідно, і вся система містобудівного проектування, була переважно орієнтована на здійснення нового масового будівництва на вільних територіях, нехтуючи з уже наявними забудовами в центральних районах міста. Зараз на перше місце в містобудівних програмах виходить територіальний розвиток за рахунок внутрішньоміських територіальних резервів у сполученні з реконструкцією наявної забудови [5].

На сучасному етапі архітектурне середовище простору українських селищ зазнає змін, які пов'язані з новими соціально-економічними умовами та наслідками реформування усіх сфер суспільного життя в країні. Отож, основним завданням на сьогодні є вивчення історичного досвіду формування традиційного архітектурного простору українського села для створення оптимального середовища, де б гармонійно поєднувались архітектурно-просторова виразність, раціональність планування і забудови, історичні традиції та зв'язок із природним оточенням [6].

Висновки. Міські і сільські поселення у перспективі повинні розвиватися з урахуванням загальної концепції розселення і основних напрямків соціально-економічного розвитку регіону.

Усі міста і містечка мають розвиватись у напрямі досягнення цілності, завершеності структури, ефективного використання їх соціально-економічного потенціалу, розширення функцій, тобто у напрямі багатофункціональності.

Результати досліджень мають сприяти забезпеченню процесів управління розвитку селищ і територій, плануванню забудови, реконструкції та експлуатації населених місць і регіонів

відповідно до потреб населення, виробництва та вимог соціально-економічних перетворень у країні.

Бібліографічний список

1. Габрель М. М. Просторова організація містобудівельних систем. Київ: Видавничий дім А.С.С., 2004. 400 с.
2. Білоконь Ю. Планування території України в умовах євроінтеграції. *Досвід та перспективи розвитку міст України. Проектно-планувальні аспекти містобудування*: зб. наук. пр. Вип. 7. Київ: Ін-т «Діпромiсто», 2004. С. 5-19.
3. ДБН 360-92**. Містобудування. Планування і забудова міських та сільських поселень: [чинний від 2014-01-01]. Київ, 2002. 107 с.
4. Посацький Б. С. Простір міста і міська культура (на зламі ХХ-ХХІ ст.): монографія. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. 208 с.
5. Плешкановська А. Вплив сучасних суб'єктно-об'єктних відносин на зміни нормативної бази містобудівного проектування. *Досвід та перспективи розвитку міст України. Проектно-планувальні аспекти містобудування*: зб. наук. пр. Вип. 7. Київ: Ін-т «Діпромiсто», 2004. С. 129-135.
6. Степанюк А. В., Кюнцлі Р. В., Фамуляк Я. Є. Архітектурне проектування будівель та споруд сільських поселень: навч. посіб. Львів: Українські технології, 2015. 296 с.

Стаття надійшла 18.07.2019.